

Aybəniz Firdovsi qızı ƏKBƏRLİ

Qərbi Kaspi Universiteti,
Pedaqogika, psixologiya və sosiologiya kafedrası, magistrant
E-mail: ekberliaybeniz@gmail.com

SOSIAL-PSIXOLOJİ ADAPTASIYANIN TƏDQIQI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Təqdim olunan məqalədə sosial-psixoloji adaptasiya və onun tədqiqi istiqamətlərinin təhlili verilmişdir. Adaptasiya sözü latın dilində “adaptation” sözündən yaranmışdır, mənası uyğunlaşma deməkdir. Ümumiyyətlə bu termin psixologiyaya təbiət elmlərindən keçmişdir və ümumi olaraq insanın yaşama üçün vacib olan fizioloji funksiyalarının mühitə uyğunlaşması mənasına gəlir. Bir insanın sosial-psixoloji adaptasiyası dedikdə isə, həmin şəxsin mədəni, psixoloji və sosial mənada müxtəlif amillərə uyğunlaşması nəzərdə tutulur.

Açar sözlər: adaptasiya, psixoloji adaptasiya, sosial adaptasiya, uyğunlaşma.

DOI: doi.org/10.54414/HMKB9638

Giriş

Sosial adaptasiyanın tərifində müxtəlif yanaşmalar özünü göstərmişdir. İnsanın ətraf mühitdəki dəyişikliklərə uyğunlaşma bacarığı onun təbiətindən irəli gəlir. Ümumiyyətlə, sosial adaptasiyanın araşdırılması prosesi isə sosioloji məsələdir. Adaptasiyanın araşdırılmasında sosioloji yanaşmalara ilk olaraq qərb sosioloqları E.Dyurkem, M.Veber, T.Parsans, R.Martanın əsərlərində rast gəlinir. E.Dyurkemə görə adaptasiya və ya uyğunlaşma şəxsin iç dünyasındakı özünün cəmiyyətin normalarına uyğunlaşdıraraq xaricə göstərməsidir.

Əsas hissə

Adaptasiyaya bir neçə səviyyədə baxmaq olar. Fərdi səviyyədə adaptasiya fərd tərəfindən dominant ictimai əxlaqın mənimsənilməsindən, cəmiyyət qarşısında öz borcunu dərk etməsindən ibarətdir ki, bu da düşüncələrində, məqsədlərində, hərəkətlərində özünü göstərir. Cəmiyyət səviyyəsində adaptasiya əsasən normaların özünü göstərməsi zamanı əks olunur. Adaptasiyanın əsas mahiyyəti ictimai əxlaqın, qoyulan normaların cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən qəbul etməsi və mənimsəməsidir. Sosial normalar dedikdə tarixən əmələ gəlmiş və müəyyən olunmuş davranış və fəaliyyət qaydaları nəzərdə tutulur [2, s.273].

Funksional olaraq fərdin adaptasiyası mövcud normaların mənimsənilməsi, “interorizasiyası” prosesidir. Bu normaların fərd tərəfindən

qəbul edilməsi zamanı yaranan hər hansı bir əyilmə sosial patologiya sayılır. Normaların olmaması, qüsurlu olması, və ya qeyri-müəyyənliyi isə cəmiyyətin patologiyasıdır. Adaptasiyanın fərdin sosial mühitin şərtlərini kor-koranə qəbul etməsi və öyrənməsi kimi pozitivist yanaşma isə Lamarkın adaptasiya haqqında düşüncələrinə uyğundur. Bu zaman fərdin rolu tamamilə göz ardı edilir. Ümumilikdə adaptasiya prosesi həssaslığın artıb-azalması kimi diqqətə çatdırılır və psixofizioloji proses kimi təqdim edilir [3, s.43].

Pozitivizmin darlığı M.Veber tərəfindən uğurla aradan qaldırılır. O, fərdin uyğunlaşmasının sosial-normativ müəyyənləşdirilməsinə etiraz etmir, lakin həm də hesab edir ki, bu, fərd üçün tək və ən yaxşı yanaşma deyil. Əgər sosial normalar fərdin maraqları ilə üst-üstə düşürsə, onlara əməl edir, uyğun gəlmirsə, rədd edir. Uyğunlaşmanın tələbləri həm də rasionallıq, məqsədlərə çatmaqda effektivlikdir. M.Veber fərdi və qrup uyğunlaşma səviyyəsini vəhdətdə nümayiş etdirir və onların ziddiyyətlərini ortaya qoyur. Normaların dəyişkənliyi, davranış modelləri, məqsədlərə çatma meyli fərdi aktiv yaradıcı fəaliyyətə sövq edir. Maraqlıdır ki, fərdin adaptasiyasını yaradan sosial normalar deyil, onun adaptasiyası prosesində sosial normaları qiymətləndirən, dəyişdirən, inkişaf etdirən fərddir. Beləliklə, M.Veberin fikrincə, uyğunlaşma

fərdin sadəcə mövcudluq yolu deyil, həm də sosial tərəqqinin mexanizmlərindən biridir. M. Veberin fikirləri uyğunlaşmanın dərk edilməsində praqmatik yanaşma başlatmışdır. Buna baxmayaraq, M. Veberə görə məqsədlərin fərdiliyi və onlara çatmaqda maksimum rasionallığa can atmaq ictimai razılığı pozur, fərdin mənafeyini ictimai mənafeyə qarşı qoyur.

T. Parsansın nöqteyi-nəzərindən fərdi rasionallıq adaptasiyanın əsas meyarı kimi qeyri-sabitliyə, sosial konfliktlərə səbəb olur. T. Parsansa görə ictimai tərəqqi qarşılıqlı kompromisdır, inteqrasiyadır. Onun “cəmiyyətin tarazlığı” anlayışı “fərd və sosial mühitin qarşılıqlı gözləntiləri arasında tarazlıq”dan ibarətdir. T. Parsansın fikrincə, uyğunlaşma həm fərd, həm də cəmiyyət üçün eyni dərəcədə faydalı olan tarazlıq və sabitləşmə, ictimai əmin-amanlıqdır. T. Parsansın fikirləri həm sosiologiyada, həm də digər elmlərdə adaptasiyanın anlaşılmasına ən çox yayılmış homeostatik yanaşma ilə uyğun gəlir.

Lakin R. Mertonun sübut etdiyi kimi, inkişafın dialektikası ilə uyğunlaşa bilmədiyi üçün cəmiyyət tarazlaşdırıla bilməz. Sosial quruluş öz daxilində ziddiyyətli və dinamikdir, hətta nisbi sosial sabitlik dövrlərində belə daim dəyişikliklərə məruz qalır. Buna görə də fərdin adaptasiyası qeyri-sabitlik və münaqişələr şəraitində də özünü göstərir. Məqsədlərə nail olmaq üçün institusional yanaşmalar həmişə gözlənilən nəticəyə gətirib çıxarmır. Cəmiyyət adaptasiyanı yenidən fərdi səviyyəyə köçürür - hər bir fərd öz normativ təşkilatına uyğun olan öz yolu və ya uyğunlaşma yolu ilə gedir. R. Merton həm məqsədlərin qoyuluşuna, həm də onlara nail olunmasına görə fərdi adaptasiyaya əsas yanaşmaların təsnifatını işləyib hazırlamış, hətta adaptasiyanın fərdi-səviyyəvi olduğunu sübut etmişdir. Nəticə etibarlı ilə uyğunlaşma anlayışının vahid, aydın, geniş qəbul edilmiş anlayışı, tərifli, meyarları, göstəriciləri yoxdur.

Elmi ədəbiyyatda sosial adaptasiyanın əsas sistemlərini kifayət qədər əhatəli olmayaraq başa düşmək geniş şəkildə təmsil olunur. Bu mənada biz kateqoriya uyğunlaşmasının sosioloji tərifini öyrənirik. Yalnız “adaptasiya” terminindən istifadə edilmir. Əksər hallarda söhbət “sosial adaptasiyadan”, müxtəlif adaptasiya növlərindən (sosial-iqtisadi, təşkilati və bir çox

başqaları) gedir və ya heç bir xüsusi göstəriş olmadıqda, adaptasiya “sosial adaptasiya” mənasında işlədilir. Sosial adaptasiya- fəal şəkildə qrupun və ya şəxsiyyətin yeni sosial normaları qavraması, yeni sosial mühitə və ya onun üçün yeni olan şəraitə uyğunlaşması prosesidir [3, s.43]. Beləliklə, adaptasiya həmişə sosial xarakter daşıyır, çünki müxtəlif sosioloji tədqiqatlarda fərqləndirilən adaptasiya növləri sosial uyğunlaşmanın formalarıdır. Yaradılmış vəziyyət tamamilə qanuni və əsaslıdır, çünki bu tədqiqatların məqsədi fərdin və ya müəyyən ictimai formaların: qrupların, icmaların, institutların, təşkilatların, bütün cəmiyyətin uyğunlaşmasıdır. Elmi ədəbiyyatda sosial adaptasiyanın iki yüzdən çox tərifli vardır. Buna görə də biz müxtəlif tərifləri nəzərdən keçirməyəcəyik, əksinə, bizi maraqlandıran elementləri təhlil edib, həmin tərifləri quracağıq. Burada müasir təriflərdən yalnız birini qeyd edəcəyik: “Sosial adaptasiya fərdin və ya sosial qrupun onun gedişində orada iştirak edən subyektlərin tələbləri və gözləntiləri ilə əlaqələndirilərək sosial mühitə uyğunlaşmasıdır”.

Sosial adaptasiya, müəyyən bir zamanda fərdin mövcud ehtiyaclarının məcmu səviyyəsi ilə onların təmin edilmə səviyyəsi arasında davamlı inkişafını müəyyən edən hərtərəfli, davamlı, dinamik, nisbətən sabit sosial prosesdir. Adaptasiya status kimi müəyyən edilə bilməz. Bu zaman o, “uyğunlaşmamaq” və ya uyğunlaşmamaq vəziyyətinin mümkünüyü demək olardı və onun davamlılığı və dinamizmi ilə ziddiyyət təşkil edərdi. Adaptasiyanın bir xassə kimi müəyyən edilməsi onun sosial məzmununu aşkar etmir, çünki, bu zaman, o, bütün canlı təbiətə, orqanizmlərin ayrı-ayrı qruplarına xas xüsusiyyət kimi adaptasiyanın ümumi bioloji konsepsiyasına daha çox şamil edilir.

“Uyğunlaşmaq qabiliyyəti canlı təbiətin universal xüsusiyyətidir”. Adaptasiya orqanizm üçün çox əlverişsizdir və buna görə də nisbətən nadir hallarda həyatı təmin edən mexanizm kimi müəyyən edilir. Adaptasiya ətraf mühitin qeyri-adekvat şəraitində orqanizmin həyatı fəaliyyəti ilə əlaqəli, həyatı funksiyaların və iş və öyrənmə imkanlarının optimal nisbətini qoruyan xüsusi bioloji hadisədir. Çox vaxt adaptasiya “nəticə” kimi müəyyən edilir. Adaptasiya onun tabe ol-

duğu fərdi və sosial institutların qarşılıqlı gözləntilərinin tarazlığının nəticəsidir. Nəticə etibarilə, adaptasiyanın müəyyən edilməsi onun həddlərini, tamlığını, mümkünlüyünü, kəsilə biləcəyini göstərir ki, bu da fərdin sosial inkişafını təmin etmək funksiyasına ziddir. Nəticədə sosial adaptasiyanın şərhini onun konsepsiyasının homeostatik ənənəsinə əsaslanır (K.Levin, T.Parsons, L.Festinger).

Bir çox tədqiqatçılar sosial adaptasiya anlayışını bir proses və nəticə kimi birləşdirməyə çalışırlar. Məsələn, M.A.Şabanova sosial adaptasiyanı fərdin (və ya qrupun) kəskin dəyişən sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqəsinin prosesi və nəticəsi kimi müəyyən edir ki, bu müddət ərzində hər iki tərəfin tələb və gözləntiləri tədricən üst-üstə düşür. Bir proses kimi adaptasiya anlayışındakı hər hansı bir əyilmə onun spesifik təzahürlərinin mütləqləşməsinə gətirib çıxarır, istər-istəməz ümumi bioloji və sosial prosesin özəl, situativ, fərdi məqsəd və problemlərinə qarşı çıxır. Fərd yalnız proses şəklində onun formalaşmasının həm subyekt, həm də obyektidir.

Müasir psixologiyada sosial adaptasiya hər şeydən öncə sosial-psixoloji proses kimi başa düşülür və bu prosesdə adaptant, yəni adaptasiya olunan şəxsiyyət və sosial mühit adaptiv-uşunlaşma sistemi kimi təqdim edilir və bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərən sistem kimi nəzərdən keçirilir [3, s.43].

Amerikalı sosioloq W.R.Sop adaptasiyanı heç bir aydınlaşdırıcı termin olmadan “saf formada” bir proses kimi müəyyən edir. O, sosial adaptasiyanı aşağıdakı səbəblərə görə sosial proses kimi müəyyən edir: Birincisi, fərdin uyğunlaşması həmişə sosial xarakter daşıyır. Sosiallıq şəxsiyyəti müəyyən edən ən mühüm meyardır. Onun olmaması canlı varlığın şəxsiyyət, fərd kimi formalaşmasının müəyyən edilməsini dərhal sual altına qoyur. Fərddə sosiallığın olmaması və ya onun tamamilə itirilməsi faktiki olaraq mümkün deyil. Hətta şüur kimi əsas psixi funksiyalarını itirmiş (və ya onsuz doğulmuş) fərd də cəmiyyətin digər üzvlərinin söyləri sayəsində sosial cəhətdən uyğunlaşır.

Şəxsiyyətin təkəkkürü və davranışı öz sosiallığını, tam və davamlı sosial məhrumiyyət şəraitində belə, yaddaş, vərdislər və bacarıqlar vasitəsilə saxlayır. Deməli, fərdin sosiallığı həm onun uyğunlaşdığı mühitində, həm də öz

daxilində olur. Fərd heç bir əməlinə cəmiyyətdən tamamilə ayrı və müstəqil ola bilməz. Biz sosial adaptasiyanı artıq qeyd edildiyi kimi, müxtəlif təzahürlərində fərdi, sosial qrup və ya qurum və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqə kimi görüldüyünü fərdi tədqiqatlar tərəfindən qəbul ediləndən daha geniş formada başa düşürük. Sosiumdan müvəqqəti ayrılıq, hətta ona qarşı çıxmaq da fərd üçün təhlükəlidir. İkincisi, fərdin adaptasiyası həmişə adi adaptasiya, stimullara reaksiya prosesindən fərqlənir. Şəxsiyyətin adaptasiyası təkə konkret fərdin (orqanizmin), sosial qrupun adaptasiyası deyil, həm də müəyyən bir zamanda fərdin verilmiş prosesin həm subyekt, həm də obyekt olduğu mədəni-tarixi prosesdir. Fərddə, onun psixikasında, davranışında sosiumda tapılmayan, onun maraqlarının təzahürü, əksi olmayan heç bir şey yoxdur.

Şəxsiyyətin adaptasiyası, onun qanunauyğunluqları, onun spesifik təzahürləri yalnız sosial kontekstdə düzgün başa düşülə bilər ki, bu da adaptasiya probleminə istənilən elmi yanaşmanın başlanğıc nöqtəsi olmalıdır. Problemin aqreqasiyasının özü təsdiq edir ki, heç bir meyar sosial adaptasiya prosesinin bütün mümkün izahlarının tam ifadəsi ola bilməz. Nə tarazlıq, nə həzz, nə normativlik, nə də rasionallıq həm fərdin, həm də sosial təşkilatın rifahının kvintesensiyasını təşkil etmir. Bunlar həm də sosial proses kimi adaptasiyanın yeganə meyarı olduğunu iddia edə bilməz. Təbii adaptasiya prosesi və sosial inkişaf eyni mahiyyətin iki tərəfidir. Daimi sosial dinamika adaptasiya prosesinin davamlılığını müəyyən edir ki, bu da öz növbəsində sosial təşkilatın daim təkmilləşdirilməsi üçün başlanğıc materialdır. C.Morenonun fikrincə, sosial təşkilat insanların davranışlarını məhdudlaşdırır və ona istiqamət verən rollar şəbəkəsindən ibarətdir [2, s.277].

Adaptasiyanın sosial proses kimi görünməkdən imtinası istər-istəməz onun mənbələrinin, mexanizmlərinin, müxtəlif təzahürlərinin qeyri-adekvat qiymətləndirilməsinə gətirib çıxarır. Fərsət və müstəqillik illüziyası yaradılır, hətta fərdin adaptasiyasına və cəmiyyətin inkişafına qarşı çıxır. Əgər fərdin uyğunlaşması sosial proses olmasaydı, onda adaptiv fəaliyyətin səmərəliliyi zaman-zaman azalar, sosial təşkilatın qlobal tənziqləmə və inkişaf üçün etibarlı

mexanizmi olmazdı. Sosial adaptasiya “uyğunluğun” qurulması prosesi kimi müəyyən edilir. Sosial adaptasiyanın ən çox istifadə edilən tərfi isə “fərd və sosial mühit arasında qarşılıqlı əlaqə”dir. Sosial adaptasiya ehtiyacların səviyyəsi ilə onların məmnunluq səviyyəsi arasındakı əlaqə kimi də müəyyən edilir. Mövcud ehtiyacların ödənilməsi və keyfiyyətcə daha yüksək səviyyədə yeni ehtiyacların yarandığı təqdirdə tərfin ^{təfərrüatları} özünü göstərir. Ümumiyyətlə, bu, həm fərdin, həm də cəmiyyətin inkişaf nümunəsidir ki, burada sosial adaptasiya inkişafın ^{intensivliyinin} xüsusiyyətləri rolunu oynayır. Göstərilən tərfin müxtəlif sosial elmlərdə mövcud olan əksər sosial adaptasiya ^{təriflərindən} ən əhəmiyyətli fərqi budur.

Sosial adaptasiyanın müasir standart tərfi qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif xüsusiyyətlərini və sosial mühitin səviyyələrini göstərməklə, qısaca “fərd və sosial mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqə” kimi ifadə edilə bilər. Başqa sözlə, adaptasiyanın əsasını fərdlə cəmiyyət arasında birbaşa qarşılıqlı deyil, onların qarşılıqlı güzəşti, uyğunlaşması təşkil edir. Fərdi və sosial mühitin vəhdətini nəzərə alaraq müəyyən edə bilərik ki, fərdin ehtiyacları bioloji və sosial sistemlərin cəmlənmiş ifadəsidir. Yalnız ehtiyacların ödənilməsi mexanizmi vasitəsilə fərdin bioloji inkişafı və sosiallaşması həyata keçirilir. E.Dürkheim deyirdi ki, sosial normalar yalnız fərd tərəfindən qəbul edilib mənimsənilədikdə mövcuddur və canlıdır. Mənimsənilmiş sosial normaları təmsil edən fərdin ehtiyaclarıdır. Buna görə də, fərdin (həm sosial, həm də bioloji) ehtiyacları, onların yerinə yetirilmə yolundan fərqli olaraq, heç bir şəkildə solumla ziddiyyət təşkil edə bilməz (və müvafiq olaraq ona qarşı çıxa bilməz). Fərdin tələbatının ödənilməsi cəmiyyətin maraq və məqsədlərinə cavab verir, əks halda bu ehtiyaclar genetik və sosial fondumuzda (ictimai yaddaşda) təsbit olunmaz, fərdin istifadəsinə verilməzdi. Adaptasiya prosesinə fərdin intellektual potensialı nə qədər çox cəlb olunacaqsa, onun yeni mürəkkəbləşən şəraitə adaptasiyası bir o qədər də müvəffəqiyyətli olacaqdır [3, s.47].

Cəmiyyəti tək fərd yox, həm də “öz” ehtiyaclarını ödəyən və bununla da cəmiyyətin özünün təkrar istehsalı və inkişafı üzrə fəaliyyətini həyata keçirən fərd maraqlandırır. Bir

fəaliyyətin uğurlu icrası həzzlə, uğursuzluğu isə əzabla cəzalandırılır. Belə çıxır ki, fərdin ehtiyaclarını ödəmək “solumla uyğunluq”, yəni sosial uyğunlaşma deməkdir. Sosial adaptasiyanın əsas anlayışı fərd və cəmiyyət, fərd və ətraf mühit arasında qarşılıqlı konsepsiyasıdır. Adaptasiyanın sadə və başa düşülən meyarını ayırd etmək imkanı onun sonrakı ölçümlərində çox faydalı olur. Ehtiyacların faktiki ödənilməsi əsas meyardır və tarazlığın, daxil olmanın, uyğunlaşmanın, rasionallığın və hətta inkişafın nəticəsidir. Ehtiyaclar, eləcə də onların ödənilməsi dinamik dəyişənlərdir, çünki onlar yenilənə bilər və hər bir ehtiyacın ödənilməsi üçün bir sıra amillər tələb olunur. Lakin sosial adaptasiyanın özlüyündə fərdin ehtiyaclarının ödənilməsi və ya sadəcə məmnunluq olması (“qənaətbəxş yanaşma”da olduğu kimi) qənaəti düzgün, lakin qeyri-kafidir.

Adaptasiya fərdin davamlı inkişafını təyin edən bir prosesdir. Burada sosial adaptasiyanın məqsədi fərdin və cəmiyyətin maraqlarını birləşdirən sosial proses kimi ifadə edilir. Adaptasiya fərdin bütün, hətta son dərəcə əlverişsiz şəraitdə belə inkişafını təmin edir. Sosial adaptasiyanın şəxsiyyətin inkişafı funksiyası kimi dərk edilməsinin və müəyyənləşdirilməsinin vacibliyi müəyyən sosial prosesin həddən artıq fərdiliyi, bu prosesin yalnız fərdin səviyyəsində başa düşülməsi və düzgün şərh edilməsinin qeyri-mümkünlüyü ilə şərtlənir. Fərdin inkişafı adaptasiyanın məqsədidir, lakin fərdin özünün məqsədi deyil. Şəxsiyyətin ontogenetik inkişafı ehtiyacların artması ilə, filogenetik inkişafı isə sosial təşkilatın və onun mədəniyyətinin səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə ifadə olunur. Ümumiyyətlə götürdükdə, sosial-psixoloji adaptasiya müəyyən narahatlıq törədən və orqanizmin bütün enerji resurslarının səfərbər olmasını tələb edən stress vəziyyəti deməkdir [3, s.49].

Sosial adaptasiyanın təsnifatlarından danışarkən, onları prosessual və obyektiv olaraq bölmək məqsədəuyğundur. Sosial adaptasiyanın ətraf mühitdəki dəyişikliklərin nəticəsi olduğu kimi ənənəvi yanaşma, onun spesifik obyektlərinin dəyişməsi ilə əlaqəli daha çox uyğunlaşma növlərini müəyyənləşdirir. Müvafiq olaraq, adaptasiya növlərinin adlarında adaptasiyanın obyektini birbaşa ifadə olunur: sosial, sosial-

psixoloji, təhsil, peşə, istehsal, mədəni, maddi, psixofizioloji, təşkilati, iqtisadi, məişət və s. Praktikada adaptasiya obyektlərinə uyğun gələn fərqli adaptasiya növlərinin sayı sonsuzdur. Təkcə “adaptasiya” termini növü təyin olunmadan, adətən, istifadə edilmir. Beləliklə, adaptasiya prosesi adaptasiya obyektinin düzgün seçilməsindən asılıdır və hətta ən uyğun seçimdə belə, sözügedən reallıq qismən əks olunur, çünki adaptasiya obyektini xüsusi olduqca nadir hallarda uyğunlaşma prosesini tam həyata keçirə bilir. Eyni zamanda, hər bir adaptasiya obyektinin prosesinə sistemli şəkildə təsir göstərir, yəni, həm spesifik, həm də qeyri-spesifik obyektə uyğunlaşma növləri həyata keçirilir.

Adaptasiyanın müxtəlif növləri arasında fərq sosial prosesin müxtəlif tədqiqatçıları arasında çox populyardır. Tədqiqatçıların əksəriyyəti adaptasiya növləri üçün öz adlarını və öz təsnifatını təqdim edirlər. L.V.Korel adaptasiyanın diferensiallaşdırılması üçün 30 meyar təklif edərək, adaptasiya növləri üzrə mövcud təsnifatları birləşdirməyə çalışır. Bu meyarlara əsaslanaraq o, 92 adaptasiya növünü ayırır. Təsnifat kifayət qədər təfərrüatlıdır, lakin mürəkkəb və həcmlidir. Ayrılan amillərin hər biri digər bütöv amillər kompleksini ehtiva edir, onları təsnif etmək çətindir və konkret amillərin niyə fərdiləşdirildiyi və onların hər birinin adaptasiyaya necə təsir etdiyi aydın deyil. Təklif olunan amilləri sadalamaq və onları öyrənmək çətindir. Bütün amilləri müəyyən etməyin mümkünsüzlüyü tədqiqatçıları ayrı-ayrı amilləri araşdırmağa sövq edir. Beləliklə, E. S. Balabanova dörd təsadüfi amildən istifadə edir: həyatda uğur, sosial parazitlik, iqtisadi müstəqillik və qanunlara tabe olmaq. Heç bir amillərin birləşməsi, hətta fərdi amil belə sosial adaptasiyanı tam əks etdirə bilməz. Amillərin sayını məhdudlaşdırılması, onların ixtiyari və qeyri-sistemli fərqi onları sosial adaptasiyanın kriteriyası kimi müəyyən etməyə imkan vermir.

Nəticə

Başqa bir yanaşma faktorları ümumiləşdirmək, mücərrədləşdirməkdir ki, nəticədə onlar o qədər geniş olur ki, müstəqil məna kəsb etmir və daha kiçik komponentlərə bölünməyi tələb edir. Bənzər bir vəziyyət yalnız iki amil qrupunun formalaşması halında baş verir. Nümunə olaraq I. A. Georgiyevanın daxili və xarici amillərdən ibarət təsnifatına istinad edə bilərik ki, onlar da öz növbəsində onlarla və yüzlərlə tərkib elementlərinə bölünür. Adaptasiya prosesinə təsir edən (və ya təsir edə biləcək) bütün amilləri nəzərə almaq mümkün deyil. Bu, lazım deyil, çünki bütün amillər adaptasiyanı müəyyən etmir, lakin onlardan yalnız bir neçəsi faktiki ehtiyacları cavab verir. Hazırkı formada utilitar ehtiyacların təsnifatı ehtiyacların yeddi kompleksini ehtiva edir: özünü qorumaq üçün maddi (iqtisadi), tənzimləmə, çoxalma (cinsi), kommunikativ, koqnitiv, özünü tamamlama.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə. Psixologiya. Bakı, 2009
2. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə. Sosial Psixologiya. Bakı, 2003
3. R.V.Cabbarov. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində travmaya məruz qalmış insanların psixoloji vəziyyətinin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2017
4. S.İ.Seyidov, M.Ə.Həmzəyev. Psixologiya. Bakı, 2007
5. Terziev, Venelin. Buil
6. ding a model of social and pshychological adaptation. Istanbul, Turkey, 2018
7. Stefanov, S., Terziev, V., Banabakova. The undertsanding of security in the postmodern society. Istanbul, Turkey, 2018
8. Terziev, Venelin. Bulgarian experience in the development of social adaptation of military personnel, discharged from military service and their families. Istanbul, Turkey, 2018

Айбениз Фирдовси кызы АКБАРЛИ

Западно-Каспийский Университет,
кафедра педагогики, психологии и социологии, магистр

ИССЛЕДОВАНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ

Резюме

В представленной статье проводится анализ социально-психологической адаптации и направления ее исследования. Слово «адаптация» происходит от латинского слова «adaptation», что означает приспособление. В целом этот термин перешел из естественных наук в психологию и в целом означает приспособление важных для жизнедеятельности человека физиологических функций к окружающей среде. Социально-психологическая адаптация человека означает приспособление этого человека к различным факторам в культурном, психологическом и социальном плане.

Ключевые слова: адаптация, психологическая адаптация, социальная адаптация.

Aybeniz Firdovsi AKBARLI

Western Caspian University, Department of Pedagogy,
Psychology and Sociology, Master
E-mail: ekberliaybeniz@gmail.com

RESEARCH OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION

Summary

The presented article provides an analysis of socio-psychological adaptation and directions of its research. The word "adaptation" is derived from the Latin word "adaptation", which means adaptation. In general, this term has passed from the natural sciences to psychology and generally means the adaptation of the physiological functions that are important for a person's life to the environment. Socio-psychological adaptation of a person means adaptation of that person to various factors in a cultural, psychological and social sense.

Keywords: adaptation, psychological adaptation, social adaptation.

Daxil olub: 02.09.2022